

П. О. Якуша

аспірант

ГУСЕРЛЕВА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЯК ТЕОРІЯ ПРЕДМЕТА

Автор аналізує основні положення Гусерлевої феноменології. Зокрема той підхід до феноменологічного досвіду свідомості, який характеризується предметністю. У статті провадиться спроба обґрунтування предметного способу буття свідомості.

Ключові слова: Гусерль, предметність, свідомість, феноменологія.

Предметна ділянка досвіду, яку розглядає феноменологія, є порівняно новою галуззю, а тому не володіє несуперечливим, уповні сформованим категоріальним апаратом щодо підвалин власної теорії (на цей мотив указує більшість не-феноменологічних учень, убачаючи в категоріальній сітці феноменологічного словника такі поняття й терміни, що не були цілком прояснені Гусерлем (або ж – узагалі не прояснені)). В цьому пункті критики Гусерлевого трактування класичних філософських проблем ладні дошукуватися генетичних начал самої феноменології. Зводячи її (феноменологію) як до виключно трансценденталістських напрямів (Кант, Фіхте, марбурзьке неокантіанство), так і до класичного емпіризму (Лок, Г'юм). Учень Гусерля Ойґен Фінк чи не першим проблематизував цю думку. Так, він увів розрізнення між тематичними поняттями, які формують думку відповіддю на питання "що?" та оперативними поняттями, що є відповідниками питання "як?". Самі оперативні поняття – не рефлексивна в протіканні пізнання думка – оприявнюють розбіжність чистої свідомості та предметів. Або – упереджена позиція Гусерля щодо абсолютної іманентності досвіду (як наслідок, продовжує міркувати в цьому річищі Фінк, феноменологія опинилась на роздоріжжі між метафізикою та онтологією. Уникнути цього можливо було б, створивши спеціальну трансцендентальну логіку й трансцендентальну мову – недвозначну систему референцій і понять. Із цього, як пам'ятаємо, започатковується аналітична традиція у філософії). Певно, й у цьому полягає складність розуміння проблем, порушених Едмундом Гусерлем і розв'язуваних його продовжувачами. Але мова-то йде про свідомість як таку: про те, чи знаємо ми, чим постає наша свідомість, чи спроможні ми зрозуміти Іншого, наділеного також свідомістю. І якщо ми не розуміємо Іншого, то що саме ми не розуміємо, що не можемо усвідомити

за допомогою нашої свідомості й, урешті-решт, чи вміємо ми нею узгоджено послуговуватись із запропонованим методом.

Феноменологічний аналіз у філософії передбачає повне виключення припущень, усталених переконань щодо об'єктивності предмета, оскільки феноменологічні дані суть осягнення часу, а тому феноменологічний аналіз не передбачає виявлення об'єктивного часу, оскільки пережите тепер, узятє як таке, не є точкою відліку об'єктивного часу і т. д.

Розглянемо стосунок ноєзо-ноематичних структур до редукції, спробувавши виокремити присутність предметного підходу.

Едмунд Гусерль розпочинав як математик. Із часом він намагається обґрунтувати математику – сутність науки – як споглядальну рефлексію щодо чистих форм. Перша філософська праця "Філософія арифметики" має на меті дослідити процес утворення поняття "число" (точніше, як утворюється поняття "число"). В "Логічних дослідженнях" Гусерль, навпаки, аналізує зміст поняття "число" і стверджує, що предметом наукового інтересу вченого є не "річ сама по собі" (Ding an Sich), а поняття про "річ саму по собі" як єдність значення і сенсу. Іншими словами, науковця обходить не самий предмет об'єктивної реальності, а поняття про цей предмет, той зміст, який накладається суб'єктивністю щодо даного поняття. Саме тут, у "Логічних дослідженнях", Гусерль намітив принципову настанову на вивільнення наукового дослідження від усілякого ґатунку неявних передумов – тих передумов, що носять метафізичний характер. У подальших розвідках – себто вже у "Ідеях I" – Гусерль не зумів оминати метафізику, на чому наголошує, приміром, Гайдеґер.

Щоб досягти аподиктичних і очевидних (тут варто посилатись на Рене Декарта, котрий чи не вперше зазначив на необхідності пошуку вихідних одиниць знання, що могли би бути покладені в основу дійсно наукового поступу думки) основ знання, Гусерль прагне зробити предмет науки незалежним для пізнання, феноменологічно дослідженим – ось принцип феноменологічної настанови, або феноменологічної редукції. У який спосіб феноменологічно очистити існування предмета в думці від форми його прояву і безлічі функцій? Як учинити, щоб предмет думки залишився тільки предметом, без додатних інструменталістсь-

ких, прагматичних, ціннісних характеристик, тобто без антропоморфного, суб'єктивного змісту?

По-перше, варто змінити настанову природну на феноменологічну. Із необхідністю свідомість має бути спрямована не на те, що їй протиставлене – трансцендентне. Варто рухатись не від предмета до свідомості, а від свідомості до предмета. Свідомість має бути направленою на акт мислення, і це мислення самоконститує предмет свідомості. – Предмет інтендується свідомістю. Для прояснення проблематичності такого підходу до засад трансцендентальної егології наведемо міркування Андрія Богачова. Ось про що йому йдеться в критиці Гусерлевої позиції щодо апорій суб'єктивності: "Зауважмо подвійність парадоксу суб'єктивності у трансцендентальній феноменології. Це шойно згаданий парадокс самоупредметнення інстанції будь-якої інтенційності (чисте Я), але також парадокс самооб'єктивності («відчуження») трансцендентального суб'єкта: він постає для себе тільки як реальний суб'єкт трансцендентного світу" [1, с. 144].

Як переконає Гусерль, сенс висловлювання про предметності має бути фундованим свідомістю, стати очевидним і без надлишку зрозумілим. Усі знання про предмет мають висновуватись із самої свідомості. В контексті історії теоретико-пізнавальної проблематики підкреслимо, що Платон ішов до такого ж висновку: задля того, щоб пізнати предмет, необхідно відмовитися від положення, що цей предмет якимось існує, натомість потрібно схоплювати саму ідею цього предмета. Ідея існує в нашій свідомості. – Звідси так званий Платоновий ідеалізм. Вона також існує об'єктивно в ідеальному світі, але цей ідеальний світ неможливо бачити у його фізичному, феноменальному прояві. Схоплюючи упредметнені образи феноменального світу, ми "пригадуємо" ідеальний світ і пізнаємо не предмети, а їх ідею, що знаходиться у моїй свідомості. Подібна схема оприявнюється й у Аристотеля, Плотина, Августина – ці ідеї можна іменувати власне ідеями, ейдосами, формами, логосами, – як завгодно, але це завжди буде щось, що міститься у свідомості рецепієнта. І знання можливе лише завдяки тому, що це знання якимось існує. Знання конститується свідомістю, а не річчю. Застосовуючи Платонову термінологію, Гусерль часто-густо вдається до терміна "ейдос". Аби віднайти ейдос предмета, свідомість має стати очищеною від усього зовнішнього, тобто не іманентного часового матеріалу. Тому необхідно подолати природну настанову свідомості. Цей перший етап у Гусерля названо переорієнтацією свідомості, тобто зміною природної настанови на феноменологічну.

По-друге, – феноменологічна редукція. Недостатньо відмовитися від природної настанови. Удаючись до опису актів нашої свідомості, ми мо-

жемо знайти тут значну кількість даних, фактів, явищ, які аж ніяк не відповідають істині: це побутове, психологічне, міфологічне, релігійне знання тощо. Усунення всього цього з поля зору дослідника і зветься феноменологічною редукцією. Відмова від усіх феноменів нашої свідомості означає відмову і від усіх даних науки, які були до цього відкриті. – Своєрідний вихід із усталеної "картини світу". Утримуючись від суджень, Гусерль, власне, не приймає всі ці питання до уваги. Ми не заперечуємо зовнішнього світу, ми не приймаємо його до уваги – так окреслимо смислову структуру даного етапу феноменологічного розмірковування. Тим самим ми позбавляємося від реального Я. Від реального суб'єкта ми йдемо до ідеального суб'єкта, в результаті чого отримуємо чисту свідомість. Це те, що набувається як наслідок трансцендентально-феноменологічної редукції, остаточний її результат – ми позбавилися усього зовнішнього, ми позбавилися накопиченого нами знання і зійшли до чистого я.

Предмет конститується свідомістю і тому його статус апіорний, знання – істинне. – Ця апіорність упереджена переконаністю в існуванні спільної для всіх структури свідомості (на своїх лекціях із феноменологічної філософії Вахтанґ Кебуладзе додає: досліджується свідомість притомного і притомного індивіда). Підкреслимо, що існування чистого Я і предметностей у досить складній структурі свідомості робить можливим функціонування такої науки, як логіка (подібну проблематику намагався дослідити на початку ХХ ст. Готлоб Фреґе, з тією лише відмінністю, що йому йшлося про предметну сферу логічного знання, яка відсилає до найменувань, імен, якими позначено конкретний одиничний предмет. Сподіяне ним розрізнення між сенсом (Sinn) і значенням (Bedeutung) Гусерлю, між іншим, було відоме і взяте до уваги. Про це свідчить, зокрема, листування між згаданими філософами).

Чисте Я лише конститує предмет, але не визначене як буття, воно не може конституювати буття взагалі. Саме цей етап становлення методу феноменології, на переконання Гусерля, уможливорює і мотивує дослідження як ейдосу, так і відповідного йому предмета.

Аби наблизитися до розуміння феноменологічної редукції, варто нагадати ті поняття логіки, якими оперує Гусерль у своїй феноменології. Це, насамперед, значення, сенс і знак. Натепер ми можемо констатувати, що поняття "значення" ототожнюється Гусерлем із поняттям "сенс" (на цьому, до речі, також настоює Андрій Богачов, позиція якого щодо феноменологічної теорії ейдоса для нас слушною. Див.: [1, с. 124]).

Знак – онтологічна категорія – упредметнена ідея чуттєвого. Усе це тісно зв'язано зі стосунком ноезо-ноематичних структур до ре-

дукції, які, гадаємо, виокремлюють присутність предметного підходу.

Значливість предмета в розумінні Гусерля, тобто як сенс предмета, є ноємою, тобто зміст про предмет, або – іншими словами – предметний зміст думки, її супровідний корелят. "Ноєма як спосіб даності предмета є ідентичною, а отже не змінюється" [4, с. 211] (натомість ми вважаємо, що спосіб, у який даний предмет, відмінний від способу репрезентації предметності. Пам'ятаємо, уже в ідеалізмі Фіхте йде мова за подібну площину фактичної самості (Selbst). Гайдегер, імовірно, теж указував на факт буття (Seins-Tatsache). Отже, Гусерлю бракує конкретності вказування на певне перебування у часо-просторовому вимірі). Один і той самий предмет, наприклад, "книга", може мати в різних висловлюваннях різні, навіть протилежні, сенси (значення).

Спробуємо запропонувати зворотну точку зору, що на ній настоює сучасний філософ Ернст Тугендгат. Критика феноменологічної системи Гусерля з боку Ернста Тугендгата є досить традиційною. Тугендгат прагне показати, що орієнтована на ідею предметного сприйняття теорія значення Гусерля, яка є прямим вислідом його філософських передумов, містить у собі неподолані труднощі на шляху пошуку відповіді на головне питання аналітичної філософії: як ми розуміємо значення висловлювання. Тугендгат критикує винайдений Гусерлем спосіб розрізнення значення та референційного предмета на тлі відповідного розрізнення Фреге, у теорії якого розрізнення має "внутрішньомовний характер", тобто здійснюється стосовно до розуміння змісту експліцитного висловлювання, а не на основі взаємозв'язку різних актів подання предметів.

Головний докір Тугендгата на адресу вчення Гусерля полягає в наступному: концепція значення, що базується на теорії предмета та теорії сприйняття, являє собою результат зворотної проекції предметної свідомості (Gegenstandsbewusstsein) на розуміння мовного значення. Особливо це прослідковується при поясненні Гусерлем розуміння повного висловлювання. Згідно з думкою Тугендгата, значення повного висловлювання постає результатом латентного опредметнення номіналізованого висловлювання. Іншими словами, "предметна теорія" сприйняття, з одного боку, імпліцитно ґрунтується на здійсненні мовного досвіду, а з іншого боку, сама складає неявну підставу при формуванні теорії мовного значення. За твердженням Тугендгата, у наявності передбачаються підстави.

Один із найістотніших висновків, що базується на Тугендгатовій критиці феноменологічної теорії значення, полягає в тому, що необхідно визнавати не тільки автономію, а й первинність

мовного досвіду в стосунку до теоретико-пізнавальної перспективи, характерної для Гусерля.

Отже, наука, щоб залишатися наукою, повинна залучати до свого арсеналу тільки чисті поняття про предмети. Поняття про предмет у автентичній науці має пройти крізь призму феноменологічної редукції. В результаті останньої предмет має постати вивільненим від кавзальних зв'язків з іншими предметами, відокремленим від "цілераціональних" дій людини, де він виконує певну функцію, тобто, є соціально навантаженим (завперш мова тут іде про деяку а-історичність суб'єкта в його трансценденталістському прочитанні. Часом на повернення Гусерля до проблеми історії людства (втім, у її теоретичному осягненні – формальному а-пріорі, як царини "трансцендентальної теорії об'єктивного світу" [3, с. 187]) можна вважати період опісля Першої світової війни. Саме тоді в Гусерля з'являються нотатки з тлумаченням поняття "життєсвіт" – цього праженомена. Філософськи це значить: обнадійливі сподівання на універсальний метод обернулися питанням про певний "об'єктивний" підмурівок самого методу. – Деякого історично-універсального праксису. В "Картезіанських медитаціях" уже помітні зусилля Гусерля ототожнити "практичність філософії" та соціальність. Зазначимо, що в Канта теж убачають складнощі з так званою "саморефлексивністю" "Критики чистого розуму"). Чистий предмет уже ніяк не пов'язаний із результатами чиеїсь діяльності і не є продуктом якихось зовнішніх сил. Це – чистий предмет науки, предмет як такий. Це означає: віднайти феноменологічний погляд на речі, що сам Гуссерль окреслив як "назад до самих речей!" (Zu den Sachen selbst). Цей етап характеризується критикою і неприйняттям Гусерлем філософського натуралізму.

Зазначимо важливу позицію: у межах самої феноменології не властиво зводити пізнання чогось до його тримання/утримання. Схоплення речі не є водночас її пізнанням. Усе те, що у речі від пізнання є суб'єктивним, необхідно усунути – така вимога Гусерля. Необхідно очистити річ від характеристик, привнесених пізнанням. Гасло "Назад до самих речей" означає в гносеологічному ракурсі утримання від ноєми; утримання від суджень про властивості предметів – це і є відоме епохе у Гусерля.

Проте що означає повернення до речей? Чи є це повернення і певним на поверненням, сиріч віднаходженням автентичного сенсу? Чим постає річ, коли її звільнили від усього несуттєвого і надлишкового; що містить у собі поняття? Поняття про предмет і є сукупністю ознак предмета, причому ознак істотних і необхідних. Ці фіксовані в понятті ознаки являють собою властивості досліджуваних предметів, їх здатності вступати в певні взаємодії з іншими предметами. Якщо бути чис-

тим від ознак, отриманих у процесі пізнавальної діяльності, тобто в процесі певних суб'єкт-об'єктних взаємодій, що містять у собі ознаки цих самих взаємодій, то чим постає предмет думки?

Предмет думки – річ – стає абсолютної суб'єктивністю, як висловлювався сам Гусерль. Предмет постає чистою неозою – чистою думкою.

Явище – її помітність – речі не є тим, чим є річ: самі явища не існують, вони переживаються. Що таке абсолютна суб'єктивність? Це – свідомість, спрямована до предмета, або потік свідомості (ця абсолютна суб'єктивність – необхідний корелят абсолютної свідомості. А сама феноменологія – потуга угледіти абсолютну і звершену в собі свідомість).

Вихідною і фундаментально-засадничою характеристикою свідомості тому є предметність. Свідомість предметна в силу того, що вона інтенційна. На кожному кроці свідомість являє собою безперервний вихід за власні межі – вихід до предмета. Інтенційність не наявна, вона функціональна. Інтенційність свідомості неможливо описати як щось статне, як субстанцію. Отже, свідомість формує сенс про предмет. Як ми бачимо, Гусерль виокремлює три значення поняття "свідомість". Сам він користується цим терміном у значенні свідомості як потоку переживань. Проаналізувавши поняття переживання, Гусерль виокремлює два види переживань: інтенційні відчуття й інтенційні акти. Другий із них автор розуміє як деяке осягнення, аперцепцію, інтерпретацію чуттів. Він виразно підкреслює, що поняття акта не характеризується зосередженістю уваги або взагалі будь-якою активністю. Потому він приходить до висновків, що хибно розрізняти поняття внутрішнього та зовнішнього, замінюючи відповідно на іманентне і трансцендентне.

В інтенційності свідомості, тобто сенсотворчій спрямованості на предмет, уперше виникає феномен свідомості, навідміну від явища свідомості. У феномені свідомості вперше з'являється предмет як існуючий. – Відповідно, це уможливило з'яву у феноменологічному вокабулярії поняття "досвід". Існувально це пов'язано з перебігом нашого досвіду, досвідчувальності речей (із цим процесом, на наше переконання, пов'язана тематика "регіональних онтологій". Детальніше про це Гусерлю йдеться в "Ідеях до чистої феноменології і феноменологічної філософії". Див.: розд. III, гл. II цієї праці). Для феноменологічно чистої свідомості предмет є предмет існуючий, а не предмет функціонуючий (у предметній діяльності). Предмет, про який свідомість формує сенс. У цьому пункті Гусерль говорить від імені математики, прагнучи встановити статус існування математичних об'єктів (Лев Шестов якийсь писав: у нього склалося враження, що Гусерль знає науку як лише математику).

Отже, Гусерль розрізнив феномен свідомості (або чиста свідомість, свідомість як така) і явище свідомості (або свідомість, прояв). Феноменологічна редуція допомогла виявити два аспекти свідомості: свідомість як ноєма (предметний зміст думки) і свідомість як ноєза (формування сенсу предмета). Саме ця двоаспектність свідомості спричиняє до виокремлення "феноменологічного досвіду".

Річ у Гусерля перетворюється з ноєматичної на ноєтичну, з речі, що наділена певними властивостями в процес смислопокладання речі. Висування на перший план смислового (сенсоутворюючого) зв'язку суб'єкта і предмета – ось вислід багаторічних філософських міркувань Гусерля. У цьому – сенс феноменології: відмінність явища свідомості (зміст свідомості, ноєма) і феномена свідомості (формування сенсу, ноєза).

У праці "Буття і ніщо" Ж.-П. Сартр писав, що інтенційність – це іманентне співіснування свідомості й світу. Свідомість як інтенція здійснює рух до чогось конкретного. Ми, наприклад, бачимо дерево – на узбіччі дороги, у хмарі пилу, самотнє і скоюрблене на спеці. Свідомість – усвідомлення дерева – виривається із себе задля того, щоб утекти від себе; втекти до того, чим не є вона сама. Чи не розпізнаємо ми в цьому описі, запитує Сартр, наші прагнення і наші передчуття? Якби ми проникли "у-" свідомість, ми були б підхоплені стрімким вихором і знову викинуті назовні, до дерева, бо свідомість не має "внутрішнього" (алюзія з деревом, як тим, що протиставлене нашій свідомості, неоднораз виникає і в монографії "Феноменологія досвіду" знаного українського феноменолога Вахтанґа Кебуладзе. Ведучи мову про дерево-предмет, автор має на меті також унеможливити питання про дуалізм узагалі. Вичерпно й феноменологічно описати ті характеристики й виміри тілесного досвіду, що існувально ніби протистоять конкретній, індивідуальній свідомості. Гадаємо, визначальний мотив у праці "Феноменологія досвіду" – це насамперед сприймання досвіду як єдності й смислової протягності. Також заакцентовується на тому, що ця настанова може бути властивою і для мистецького досвіду, при сприйнятті художнього твору зокрема). Вона існує тільки поза собою, і саме це абсолютне втікання, ця відмова бути субстанцією визначають її як свідомість (дещо алегорично, втім украй тонко подібне помітив, як це не дивно, далекий від будь-якої теорії російський письменник Андрій Платонов. Наведемо слова з його роману "Чевенгур": "... только передвигалось удивление с одной вещи на другую, но в сознание *ничего* [курсив наш. – П. Я.] не превращалось" [5, с. 25]).

Тому можна підсумувати: дерево, про яке писав Сартр, може бути представлено, щонайменше, у два способи. По-перше – пласт буденного

осягнення – про дерево можна мати уявлення і наділити його деякими характеристиками. Це буде ноєма дерева. По-друге, можна перетворити дерево-ноєму в дерево-ноєзу, в інтенційність-до-дерева. І тоді можна побачити як Я відкриває для себе цю річ – дерево. У кінцевому рахунку, все знаходиться поза нами, підсумував би Сартр. Навіть ми самі.

Підсумуємо: феноменологія є дотеоретичним описом і формулюванням усіх можливих типів і мотивів сенсу, вкладених у змістах переживань, на основі його адекватного убачання, тобто убачання самого ейдетичного.

Гусерлева феноменологія не постає як теорія чи наука, бо останні в застосуванні деякого абстрактного принципу і логічної системи упорядковують факти, спрощують антиномічність. Окрім того, наука завжди є ще й поясненням, не виключно описом. Феноменологія – це погляд, убачання сенсу, як він існує сам по собі, і тому вона цілісно упорядкована смислова картина предмета. Феноменологічний метод усуває ті стосунки в предметах, що мають своїм витоком психологізм і релятивізм. Феноменологічний метод тому, власне кажучи, не є методом у сенсі діалектичного методу Гегеля; феноменологія прагне розв'язати проблему – дати смислову картину самого предмета (його оригінал), описуючи його таким методом, як цього вимагає сам предмет.

Отже, феноменологія зреалізовується там, де предмет усвідомлений незалежно від своїх часткових проявів, де сенс предмета – самотождності у всіх виявах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богачов А. Досвід і сенс : [монографія] / Андрій Богачов. – К. : Дух і літера, 2011. – 336 с.

2. Гусерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / пер. з нім. В. Кебуладзе. – К. : ППС-2002, 2009. – 356 с.
3. Гуссерль Э. Картезианские размышления / пер. с нем. Д. В. Складнева. – СПб. : Наука, 2006. – 316 с.
4. Кебуладзе В. Феноменологія досвіду / відп. ред. А. Лой. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 280 с.
5. Платонов А. П. Чевенгур: Роман / подг. текста М. Платоновой ; вступ. ст. С. Семенової. – М. : Худож. лит., 1988. – 413 с.
6. Elliott B. Phenomenology and Imagination in Husserl and Heidegger. – London ; New York, 2005. – P. 4–132.
7. Tugendhat E. Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung: sprachanalytische Interpretationen / Ernst Tugendhat. – 4. Aufl. – Frankfurt a/M : Suhrkamp, 1989. – S. 164–193.

Якуша П. А. Гуссерлевская феноменология как теория предмета. Автор анализирует основные положения феноменологии Гуссерля. В частности тот подход к "феноменологическому опыту сознания", для которого характерна предметность. В статье предпринимается попытка обоснования предметного способа бытия сознания.

Ключевые слова: Гуссерль, предметность, сознание, феноменология.

Yakusha P. O. Husserl's phenomenology as theory of object. The author analyzes main positions of E. Husserl's phenomenology. In particular: the principal approach to phenomenology of the experience of consciousness, that can be characterized in the position of objectivity. In this article the author tries to justify the objective way of the consciousness being.

Keywords: Husserl, consciousness, objectivity, phenomenology.